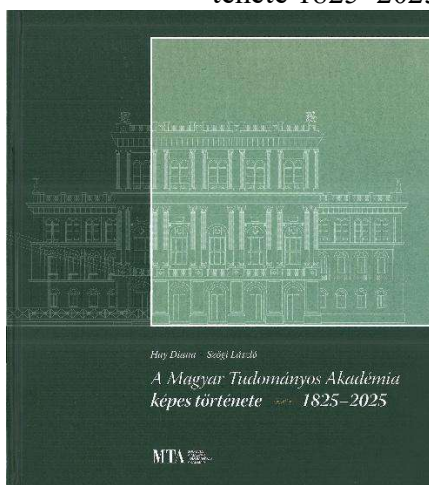

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2026/34/2/301-306>

Képes történet a tudomány hazai fellegváráról

Hay Diana – Szögi László: *A Magyar Tudományos Akadémia képes története 1825–2025*. Budapest: MTA, 2025.

Akárhogyan is számolgatjuk, az Akadémia képes története kötetben valóban a képek dominálnak. Egyrészt az egyes fejezetek szövegét követő, kizárólag képeket tartalmazó, együttesen 198 „képes lap” terjedelmileg szinte pontosan a kötet kétharmadát teszi ki, ugyanakkor a 369, többségében a „képes lapokon” található számozott kép + a 11, az egyes fejezeteket elválasztó kép a kötet lapjainak a számát is jóval meghaladja. Az igényes, műnyomó papírra nyomtatott, vastkos, súlyában is tekintélyes könyv, tehát formájában is méltán képviseli a nagy múltú intézményt.

Tartalma azonban messze túlmutat azon, hogy kizárólag képei keltsek fel érdeklődésünket. Két szer-

zője, Hay Diana, az akadémiai levéltár vezetője, valamint Szögi László, az ELTE Egyetemi Könyvtárának korábbi főigazgatója, személyében is garantálhatja mind a szöveges részek magas színvonalát, mind az ugyancsak általuk válogatott képek hitelességét, a szöveghez való legteljesebb illeszkedését. Az érdemi fejezetek előtt, a kötet rövidke előszavában pedig Kecskeméti Gábor, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének igazgatója fogalmazta meg, hogy – az évforduló számos ceremóniális rendezvénye és kiadványa mellett – miért látták szükségesnek az immár kétszáz évre kiterjedő múlt ilyen formában – „szabatosan, mégis közérthetően” – való bemutatását. És – akármilyen rövid is ez az előszó –, ebben is olvashatunk az Akadémia történetét meghatározó legfontosabb körülményekről és eseményekről. Hiszen az intézmény mai feladatát ismerő kívülálló is méltán csodálkozhat azon, hogy hogyan kerülhettek be az első évtizedekben a tudósok közé írók, költők, netán még a tudományt támogató, de általában nem a tudománnyal foglalkozó közéleti szereplők is. És utalást találunk azokra a történelmi fordulatokra is, amelyek – sajnos többnyire kedve-

zótlenül – befolyásolhatták az Akadémia működését, mint a két világháború anyagi és erkölcsi veszteségei, a kommunista rezsim nyílt beavatkozása és legfrissebben az akadémiai intézetek elvétele, és az Akadémiától való független működése.

A kötet – bár kisebb számban szöveges leírásaiban is találhatunk képeket – szerkezetileg két, párhuzamosan futó részre oszlik, elválasztva egymástól a szövegeknek és a képeknek szentelt lapokat. Eltér egymástól a két rész dokumentációja is. Míg a szövegek esetében a szerzők tömören, anélkül mutatják be a tárgyalt korszakot, hogy a szakirodalomra, saját feldolgozásuk előzményeire hivatkoznának, addig a képek esetében mindig közlik a lelőhelyet, a forrást, voltaképpen kétszer is, egyrészt a képaláírásban, másrészt a kötet végén található képjegyzékben. A felhasznált irodalomra utaló jegyzéket a kötet végén sem találunk, bár a szövegben található számos, kurzív betűformával szedett idézet forráshelye mindig precízen meg van adva. A könyvet – a képjegyzéken túl – az elnökök és főtítkárok életrajzi adatokkal kiegészített névsora zárja.

Egy rövid recenzióknak nyilván aligha lehetne célja a kötet tartalmának alaposabb ismertetése. Utalhatunk viszont arra, hogy az Akadémia történetének fő vonalaira, válságosabb vagy könnyebben átvészeltető korszakainak váltakozására néha a kifejező fejezetcímek is utalnak. A kötet első öt fejezetét író Szögi

László címei között nemcsak a semleges jellegű „első negyedszázad” (1825–1849) kifejezés szerepel, hanem „a korlátozott működés évtizedei” (1850–1867), majd „az első virágkor” (1867–1888) meghatározások, amelyek jól fejezik ki a korszak jellegzetesességeit.

Az 1919-től napjainkig terjedő bő évszázad három fejezetét író Hay Diana fejezetcímei ilyen szempontból semlegesebbek, mivel a címekben nem feltétlenül mennek túl az időhatárok jelölésén. De az I. világháború utáni fejezet (1919–1949) címében „a kommunista átszervezés” baljós megjelenítése is feltűnik, mintegy áttételesen utalva annak sötét tartalmára. És a kötet olvasói – akár az előszóra emlékezve – majd azzal is tisztában lehetnek, hogy „a rendszerváltás után” (1990–2025) címet viselő utolsó fejezet, az időszak számos kedvező hozadéka ellenére, sem az egykori virágkor megismétlődését jelenti.

Az egyes fejezetek kronologikus rendben mutatják be az adott korszak fontosabb eseményeit. Szövegük középpontjában a tisztségviselők – elnök, főtítkár –, a szervezeti munka és felépítés – közgyűlések, osztályok felállítása és változásai –, a tudományos munka érzékelhető produktumai – publikációk, kiadványok – állnak, amelyekhez azután majd a képek csatlakoznak. Ezeknek adhat változatosságot egy-egy köztörténeti háttéreseeményhez való kapcsolat kibontása, annak hatása az Akadémia sorsára. Szögi László világít rá arra,

hogy nálunk – más európai államokhoz képest, és sok hazai javaslat és eredménytelen próbálkozás ellenére – miért olyan későn alakulhatott meg az Akadémia, amely még akkor is csak magánkezdeményezésre jöhetett létre, és állami háttér helyett sokáig csak magántámogatókra támaszkodhatott. Megtaláljuk annak magyarázatát is, hogy hogyan kerülhettek az első tagok közé – az utókor számára kissé érthetetlenül – szépírók, költők. Mivel hazánkban a tudomány nyelve a 19. század elejéig, a hivatalos nyelv pedig 1844-ig a latin volt, így a célok kitűzésében nem lehetett mellőzni a magyar nyelv ápolásának elsődleges fontosságát, a tagság megválogatásában pedig az ezért a legtöbbet tevő szépírókat, költőket sem. A működés során viszont már nem a szépírók felé való nyitás kérdése foglalkoztatta az Akadémia vezetőit és tagjait, hanem az, hogy munkájuknak tudományos oldala mellett meddig mehetnek el az eredmények népszerűsítésében. Csak az 1889-i változtatások hozták meg a lehetőségét annak, hogy tisztviselőit ettől fogva ne az ország társadalmi-politikai vezetőrétegéből válasszák, hanem tudományos eredményeik alapján. Átfedések így is előfordulhattak. A regényíró Eötvös Józsefnek, az 1848-i forradalmi, és az 1867-i, a kiegyezést követő kormányok miniszterének akadémiai elnökségében (1866–1871) még bizonyára inkább politikai szerepvállalása játszott a főszerepet, míg fia, a fizikus Eötvös Loránd, aki ugyancsak volt miniszter is, elnökségét

(1889–1905) már inkább tudományos érdemeinek köszönhetette. De a mai olvasó érdeklődését a kor egyes tudományos vitáira való utalások is felkelthetik, mint például a magyarság eredetkérdésével foglalkozó ugor-török vita, amelynek mindkét nyelvész résztvevője (Budenz József és Vámbéry Ármin) tudománya kiváló képviselője volt.

Hay Diana – aki az 1919-től napjainkig terjedő időszakról szóló három fejezetet írta – feladatát nemcsak az nehezítette meg, hogy meg kellett örökítenie, a 20. század nagy történelmi fordulatai hogyan befolyásolták, gyakran inkább akadályozták az Akadémia szabad működését, hanem az is, hogy ezekről írni, de még beszélni is sokáig tabunak számított. Hiszen például 1990 előtt ugyan ki merte volna hangoztatni, hogy a tanácsköztársaság idején az intézmény működését felfüggesztették, sőt, a megszüntetés fenyegette? Különösen mivel az erről szóló rendeletet, mint népbiztos, Lukács György, a később ünnepelt marxista filozófus írta alá. És ha a tényleges megszüntetésre a tanácsuralom rövid időszakában nem kerülhetett is sor, a Vörös Őrség mégis elfoglalta az épületet, és annak erkélyeiről lőtte a tanács hatalom megdöntésére induló dunai flottillát, ahonnan természetesen visszalöttek, súlyos károkat okozva az épületben és berendezésében. Persze található büszkeséget egyáltalán nem indokló sötét foltok a tanácsköztársaságot követő Horthy-korszakban is, mint Habsburg József Ágost főherceg elnökké választása

(1936) vagy a zsidó tudósok megválasztásának akadályozása. A II. világháborút követő kommunista hatalomátvétel idején, ha nem is a felszólítás, hanem egy Gerő Ernő által vezetett Tudományos Tanácsnak való szolgálai alárendelés fenyegette az intézményt, amitől – paradox módon – a szovjet tudományos akadémiát képviselő küldöttség intő szavai mentették meg.

A politika persze így is keményen beleszólt működésébe a rendszerhez hű tagok bejuttatásával, vélt vagy valószínű ellenségek kizárásával, esetleg csak a semmire sem jogosító tanácskozó taggá való visszaminősítésükkel. Felszámolták az írókat, művészeket befogadó Széptudományi Alosztályt, több tagot – akik ezzel egy időben állásukat is elvesztették – megélhetési gondokkal sújtva. Kodály Zoltán halálakor – akit a művészeti alosztály megszüntetése után rendes taggá választottak – nem lehetett hivatalos akadémiai gyászjelentést és temetési értesítést kiadni, mivel a család az egyházi szertartást választotta.

Bár számtalan változtatásra, reformra volt lehetőség az 1990-i rendszerváltás körül (rehabilitálások 1989-től, a tudományos támogatások, ösztöndíjak új rendszere), de problémák sem hiányozhattak a korszakból. Az eredetileg az Akadémia keretében működő tudományos intézetek létét még sikerült megvédeni, intézményes leválasztásukat azonban már nem.

A kötet címéül természetesen nem véletlenül választották a képes

történet elnevezést. Szerepelnek benne az alapítók, a nevezetesebb tagok, néha a támogatók obligát képei, a régebbi ábrázolások közül több is neves festőink művészi alkotása, a későbbiek persze fényképek. Több olyan támogató, adományozó is bekerült a kötetbe, akiről a felszínebb Akadémia-történetekben általában nem esik szó. A 19. századi kiemelkedő támogatók között örömmel fedezhetjük fel a görög-osztrák diplomata, Sina Simon báró képét, akinek édesapjáról, Sina Györgyről mintázta volna Jókai az Aranyember főhősét. Szöveges méltatást kap az Akadémiát az I. világháborút követő válságos anyagi helyzetéből gazdag örökségével kisegítő Vigyázó Ferenc. A kezdeti időszakhoz karikatúrák is kapcsolódnak, a közölt képek szerint ebben az 1848-as forradalmi időszakban megjelenő hírlapok játszottak jelentős szerepet. Persze a tudományos előadások elvontsága az átlagember számára mindenképpen érthetetlen volt, amit a karikatúrában a hallgatóság aluszékonyágával vagy éppen pipázgatásával igyekeztek kifejezni. Szunyókáló, asztalra borulva alvó, magyaros mentét viselő „akadémikusok” vitatják meg 1848-ban a sajtószabadságot, míg a „macrobiotica elemeiről” szóló akadémiai értekezés előadásának hallgatói pipázgatva, unatkozva ülnek körül az asztalt. Egy 1882-i karikatúra annak megörökítésére vállalkozott, hogy rajzolója szerint hogyan reagált Kazinczy mellszobra az akadémiai előadásokra. Előadás előtt nyájas,

alatta megnyúlt arccal, utána boldogan mosolyogva.

A 20–21. századi képek közül eltűntek a karikatúrák, de megfigyelték a személyekről készült portrék is. Helyükre helyszínek, ünnepek, közgyűlések képei kerültek. Egy ironikusnak tűnő, mégis megdöbbentő elrendezésre azonban mégis oda kell figyelnünk. A kötet ugyanazon a lapon mutatja be Lukács György népbiztos egykori írógéppel készült rendeletének – amelyben „az akadémia és osztályai mindennemű működését felfüggeszti” – és a filozófus szocialista korszakban kelt akadémiai igazolványának fényképét.

Természetesen a kötet nem tartalmazhatja valamennyi akadémikus nevét. Erre más kiadványok szolgálhatnak. Recenzens azonban történeti szakirányultságának, valamint lokálpatrióta, debreceni kötődésének megfelelően keresett szakmabeli vagy regionális adatokat, szereplőket. Utóbbi szempontból a kötetben alaposabb méltatást a Sántha ügy kapott. A baloldali érzelmű Sántha Kálmán ideggyógyász professzort, akinek 1944/45-ben döntő szerepe volt a debreceni orvoskar értékeinek megmentésében, és akit a rosszemlékű Tudományos Tanács tagjává is kineveztek (amiről 1949-ben lemondott), 1951-ben egy egyetemi előadásán elhangzott megállapítása – a sztahanovistákat az állandó versenykényszer következtében beálló testi és idegi megerőltetés miatt jobban fenyegetik az elmebetegségek, mint másokat – miatt meghurcolták és

akadémiai tagságától is megfosztották. A professzort csak olyan állás betöltésére tartották alkalmasnak, ahol nem „fertőzi” az ifjúságot, tehát nem oktat. Így egy vidéki kórházban dolgozott tovább, de – bár addig Európa egyik leghíresebb agysebésze volt – soha többé nem operált. Az országos politikai hangulat enyhülésével 1956 nyarán az Akadémia elnöke – a pártközpont jóváhagyásával – megpróbálta egy köztes megoldással, a kizárás következményeinek megszüntetésével semlegesíteni a helyzetet, de Sántha ezt nem fogadta el. Amikorra pedig az év végén rehabilitálták, már súlyos beteg volt, és hamarosan meg is halt. (A Sántha ügy ismertetése során a szerző különös kivételképpen – zárójeles formában – hivatkozik az ügyet feldolgozó irodalmi előzményekre is, elsősorban a professzor szintén orvos feleségének, Majerszky Klárának a munkájára.)

A zsidó tudósok Horthy-korszakbeli mellőzésénél a recenzens méltán gondolhat a korszak kiemelkedő történészére, Marczali Henrikre, akit – bár 1893-tól levelező tag volt – 1940-ben bekövetkezett haláláig nem választottak rendes taggá. Az 1949-i kizárásoknál pedig a debreceni történész professzor Szabó Istvánra, akit az új tudományos fokozatok kiosztásakor még tudományok doktorának sem tartottak méltónak, hanem csak kandidátusi fokozatot kapott. (Igaz, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán akkor senkit

sem méltattak „tudósabbnak” kandidátusnál.) A kötetben a debreceni olvasó a különféle események képein felfedezheti többek között Berényi Dénest, Beck Mihályt, Győry Kálmánt, Páles Zsoltot. Az egyik rendezvény közönségfotóján (177. lap) pedig – szinte premier planban – Papp Ferenc debreceni szlavista akadémikus professzorra ismerhetünk rá. Neve nem szerepel a képaláíráson, mivel a fotót három női akadémikus bemutatásának szentelték, de Debrecenben sokan emlékezhetünk rá, hiszen a Kossuth Egyetem Bölcsészkarán ő vezette az oktatóknak (kollégáknak) az első számítógépes foglalkozásokat.

És szabad legyen a recenzensnek egy személyes, bár az Akadémia szempontjából egyáltalán nem lényeges, inkább családi vonatkozású észrevételt is tennie. A kötet közli egy kandidátusi oklevél fényképét, amelynek megadományozottja neve A betűvel kezdődik. Hihetnénk, hogy ez akkor az első ilyen oklevél volt, de száma (732) nem ezt igazolja. Nem szerepel a kötetben, hogy az egyes számú kandidátusi oklevél (természetesen csak nevének az ABC-ben elfoglalt előkelő helye alapján) debreceni bölcsész professzor kapta, jelen recenzens édesapja, Barta János irodalmár professzor. És a család őrzi azt a levelet is, amelyet a Tudományos Minősítő Bizottság titkára (nevét borítsa homály) írt, és

amelyben indokolja, hogy Barta János akkori tudományos munkásságát – a szellemtörténethez fűződő kötődése miatt – a bizottságban nem tartották érdemesnek a tudományok doktora fokozatra. Igaz, nevezett 1957-ben, a forradalom után, sok más, addig mellőzött társával együtt, eljárás nélkül kapta meg a doktori címet, 1967-ben pedig az Akadémia levelező, 1982-ben rendes tagjává választották.¹

Vaskos ára ellenére a kötetet ajánlhatjuk azoknak a könyvespolcára, vagy legalábbis áttekintésre a kezébe, akiket érdekel a hazai tudomány története, és akik annak gyakran szárazabb előadásmódja mellett (vagy éppen ahelyett) a Kecskeméti Gábor által megfogalmazott „szabatos, mégis közérthető” formában is szeretnék azt megismerni. És különösen ajánljuk azoknak a Debrecenben vagy a térségben lakóknak, akik annak igazolását is szeretnék látni, hogy régióink méltó helyet foglal el az ország tudományos életében.

¹A szovjet mintájú minősítés rendszere kialakításával járó ellentmondások részleteiről Kozári Monika (2015) írt: „A tudományos minősítés rendszere Magyarországon az 1940-es évek végétől 1960-ig, az új minősítési rendszer stabilizálódásáig”. *Múltunk, politikatörténeti folyóirat*. 60. 148–198.

iff. Barta János
történész, professzor emeritus
Debreceni Egyetem